

Atıf: Beyiř, ř. (2024). Van Müzesi'nde Bulunan Figürlü Türk İşlam Sikkelerinin Başka Kùltürler İle Etkileřimi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 106-122.

Citation: Beyiş, ř. (2024). Interaction Of Turkish-Islamic Coins With Medieval Figures In Van Museum With Other Cultures. *Vankulu Journal of Social Studies*, 13, 106-122.

Araştırma Makalesi / Research Article

şevket BEYİş*

* Sanat Tarihçisi, Van Müzesi Müdürlüğü, Van/Türkiye.

Art Historian, Van Museum, Van/Türkiye.

sevketbey@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3954-2619

Van Müzesi'nde Bulunan Orta Çağ Figürlü Türk İşlam Sikkelerinin Başka Kùltürler İle Etkileřimi

Interaction Of Turkish-Islamic Coins With Medieval Figures In Van Museum With Other Cultures

Öz

Lidyalılarla kullanılmaya başlanan ve ekonomik hayatın gelişmesinde önemli bir aşama olan sikke, tarihî bir vesika olması ve geçmiş dönemlere ait veriler sunması açısından son derece önemlidir. Sikkeye bakarak onu basan devletin sosyal yapısı, siyasal durumu, ekonomik gücü ve sanatsal durumu gibi birçok konuda bilgi edinilebilmektedir. Çalışmada Van Müzesi Müdürlüğü envanterine kayıtlı Orta Çağ Figürlü Türk İşlam Sikkelerinin üzerlerinde bulunan tasvirler açıklanarak daha iyi anlaşılmalari amaç edinilmiştir. Bu çalışmada Anadolu ve yakın coğrafyasında kurulan Anadolu Selçuklu, Ermenşah, Artuklu, Zengi ve Lulu dönemlerine ait 29 adet figürlü sikkeye yer verilmiştir. Sikkeler üzerinde dua ayet metinleri, hükümdarın ismi, unvanı, basım yeri, basım tarihi gibi önemli bilgiler ile birlikte insan, hayvan ve fantastik yaratık tasvirleri kullanılmıştır. Orta Çağ figürlü Türk İşlam sikkeleri üzerinde bulunan tasvirler başka kùltürler ile karşılaştırılarak aralarındaki etkileşim gösterilmiştir. Orta Çağ'da Türk İşlam hükümdarları, Helenistik Dönem ile Roma, Bizans ve Sasani devletlerinin sikkelerinden esinlenerek benzer üslupta sikkeler bastırđı anlaşılmaktadır. Türk İşlam sikkelerinde bulunan ay, güneş, hükümdar tasvirleri, ejder, at, aslan, çift başlı kartal ve melek gibi figürler üzerinde farklı kùltürlere ait özellikler bir arada kullanılmıştır. Karşılaştırma ve tasvirlerin açıklanmasıyla ortaya çıkan veriler bu döneme ait sikkelerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüvizmatik, Sikke, Van Müzesi, Anadolu Selçuklu, Ermenşah, Artuklu, Zengi, Lulu

Abstract

The coin, which started to be used with the Lydians and was an important stage in the development of economic life, is extremely important in terms of being a historical document and providing data from past periods. By looking at the coin, information can be obtained on many issues such as the social structure, political situation, economic power and artistic status of the state that minted it. The aim of the study is to explain the depictions on the Medieval Figured Turkish-Islamic Coins registered in the inventory of the Van Museum Directorate and to better understand them. In this study, 29 coins with figures belonging to the Anatolian Seljuk, Ermenşah, Artuklu, Zengi and Lulu periods, which were established in Anatolia and the nearby geography, are included. On the coins, prayer verse texts, important information such as the name, title, place of minting, date of minting, as well as depictions of humans, animals and fantastic creatures were used. The depictions on Turkish-Islamic coins with medieval figures were compared with other cultures and the interaction between them was shown. It is understood that in the Middle Ages, Turkish Islamic rulers minted coins in a similar style, inspired by the coins of the Hellenistic Period and the Roman, Byzantine and Sasanian states. Features from different cultures were used together on figures such as the moon, sun, ruler depictions, dragon, horse, lion, double-headed eagle and angel found on Turkish-Islamic coins. The data obtained through comparison and explanation of the depictions will help to better understand the coins of this period.

Keywords: Numismatics, Coins, Van Museum, Seljuk of Rum, Armenshah, Artuqid, Zangid, Lu'lu'id.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesinin doğusunda yer alan Van, Paleolitik Çağdan başlayarak tarih öncesi ve tarihi devirlere ait çeşitli medeniyetlere sahne olmuş önemli kültür merkezlerinden biridir. Urartu Uygarlığına başkentlik yapmış olan Van, Osmanlı Döneminde de önemini korumaya devam etmiştir. Bu nedenlerle, çeşitli yollarla yoğun bir şekilde tespit edilen taşınır kültür varlıkları Van Müzesinin zengin bir koleksiyona sahip olmasına neden olmuştur. 2022 yılı istatistiklerine göre Van Müzesinde 23.091 arkeolojik, 1.334 etnografik, 18.340 adet sikke olmak üzere toplam 42.765 adet envanterlik taşınır kültür varlığı bulunmaktadır (Van Müzesi Müdürlüğü Arşivi). Konumuzu teşkil eden Orta Çağ Figürlü Türk İslam sikkeleri Van Müzesine satın alma yoluyla gelmiştir.

Sikke, Lidyalılar ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Lidya Krallığı ve İonia Bölgesindeki kentlerde görülen bu ilk sikkeler, altın ve gümüş karışımı olan elektron sikkelerdir (Tekin, 2009, s. 14). İlk İslami sikkeler, Bizans ve Sasani sikkelerini örnek alarak darp edilmeye başlanmıştır. Cahiliye döneminde kullanılan paralar, Hz. Muhammed ve dört halife zamanında da kullanılmıştır. Halife Hz. Ömer zamanında Kisrevi denilen Sasani sikkelerine kısa İslami terimler (Bismillah, Bismillahi Rabbi) eklenerek uzun yıllar kullanılmıştır (Tözen, 1975, s. 3).

XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da egemen olan Türkmen devletleri kendilerine ait sikkeler darp etmişlerdir. Beyler arasında yapılan anlaşmalara göre bazen birinin, diğerinin üstünlüğünü kabul ettiğini göstermek için, bazen de paraların her iki ülkede geçerliliğini sağlamak amacıyla ortak üretilen sikkelerde bir yüz bir devlete, diğer yüz diğer devlete aittir. Selçuklu-Eyyübi, Selçuklu-Ermeni, Artuklu-Selçuklu, Artuklu-Eyyübi, Cezire Atabeki-Selçuklu, Artuklu-Selçuklu-Eyyübi ve Zengi-Eyyübi devletlerine ait ortak sikkeler kullanılmıştır (Aşan, 2022, s. 781).

Hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan simgelerin, bütün kültürlerde erken dönemlerden başlayarak güneş, ay, aslan ve kartal vb. tasvirler ile sikkeler üzerinde de yer alması sık görülen bir durumdur. Hatta simgelerin en fazla sikkeler aracılığıyla insanlara ulaştığı da söylenebilir. Daha başından itibaren sikkenin basımından sorumlu devlet veya otorite, kendilerini simgeleyen tasvir, işaret veya yazıları sikkelerin üzerine koydular. Öte yandan, sikke üzerindeki bazı işaret, tasvir ve yazılar doğrudan gerçeğiyle aynı olmayabilir. O zaman burada bir ima söz konusudur. Bir simge, üretildiği kültürde bir anlam kazanmaktadır. Fakat farklı kültürlerde ise algılanması güç, hatta imkânsız olmaktadır. Böyle bir bakış açısı, sikkeler üzerindeki simgelerin evrensel karakterinden ziyade, yerel karakterini işaret etmektedir. Ancak, bazı işaret ve tasvirlerin, kültürlerarası iletişim nedeniyle daha geniş bir algılamaya açık olduğu da bir gerçektir (Tekin, 2009, s. 13-14).

Anadolu ve çevresinde yaşamış olan toplumların inançları, Mezopotamya inanç sisteminden önemli ölçüde etkilenmiştir. MÖ 1200'lerden itibaren Anadolu kıyılarına yerleşmeye başlayan Yunanlılar üzerinde ise Anadolu kültürlerinin önemli bir etkisi olmuştur (Uykur, 2018, s. 23-43). Kuran'da figür yasağı olduğu ve İslam dünyasında resim, figürlü kabartma, heykel yapılmadığı konusundaki inanın yanlışlığı son yıllarda yapılan yayınlarda belirtilmiştir. 8. yüzyılda antik ve Sasani sanatı etkisi, 9. yüzyılda Türk ve Orta Asya stili, 12-13. yüzyıllarda Büyük Selçuklu ve onu izleyen İlhanlı sanatında zengin figürlü süsleme örnekleri bulunmaktadır (Öney, 1992, s. 33). Anadolu'da kurulan beylikler dönemi sikkelerinde Büyük Selçuklu sikkeleriyle karşılaştırıldığında büyük değişiklikler gözlenir. Büyük Selçuklu sikkelerinde hâkim unsur yazı iken, bu devlet ve beyliklerin sikkelerinde figür yoğun olarak kullanılır. Bunlar çağdaşları olan Bizans imparatorlarının sikkelerindeki figürlerin yanı sıra, Grek ve Roma sikkelerindeki portreleri, çift başlı kartal ve melek gibi fantastik figürleri ve burç-gezegen tasvirlerini de kullanmaya başlarlar (Özme, 2006, s. 566-571). Türk sanatında gerek mimari öğelerde gerekse çini, seramik ve minyatür gibi resim alanlarda figürlerin tasvir edildiği bilinmektedir. Benzer bir tasvir anlayışı sikkelerde de kendini göstermektedir. Bu dönem sikkelerinde karşımıza çıkan figür tasvirleri, astrolojik semboller, burçlar ve gezegenlere ait mistik tasarımlara dayanmaktadır (Çalış, 2020, s. 253-276).

Orta Çağ'da, Anadolu'da hüküm süren Beyliklerin sikkelerinde görülen tesirler, birkaç kaynaktan ileri gelmektedir. Bunlar buldukları bölgede kendilerinden önce hüküm süren devletlerin etkisi, müşterek kullanılan darphaneler, metbu ve tabi ilişkilerden kaynaklanan tesirler, Orta Asya'dan getirilen örf ve adetler, Şamanizmin (Kamlık) etkileri, Orta Çağ'ın karakteristik özelliği olan mitolojik

ve fantastik konulara duyulan derin ilgidir. Sikkelerde bu tesirler ışığı altında, devletlerin kendi inanç ve düşünceleri ile sentezlenerek darp edilmişlerdir (Parlar, 2012, s. 253-276).

Anadolu'ya egemen olan Türkler Orta Asya kültürünü yerleştirirken, bölgenin yerel kültür ve sanat gelenekleriyle de etkileşime girdiler. Bir yandan Helen, Roma ve Bizans uygarlıkları, batıdan gelen Haçlılar, diğer yandan da Arap yarımadasından kuzeye doğru gelen Sasani, Eyyubi, Fatımi ve Memlukların İslam kültürü, işte bu mozaik Türk topluluklarının kendi geleneksel sanatlarıyla etkileşerek sikkelerde, mimari eserlerde, taş işçiliği ve maden işleme sanatlarında ve diğer el sanatlarında sentez yaratmıştır. Bu çok kültürlü ortamın tarihi, objektif birer tarih vesikaları olan sikkeler üzerinden çok farklı pencerelerden okunarak yorumlanabilmektedir (Şentürk, 2009a, s. 11). Artuklu sikkelerde karşımıza çıkan portrelerin, ikonografik anlam veren mitolojik yaratıklar Asya, Mezopotamya ve Anadolu'nun binlerce senelik inançları arasında olan, Grek, Roma, Bizans, Sasani sanatından esinlenilmiştir. Artuklular döneminde geçmişteki anlamlarını yitirerek sembolik, astrolojik, koruyucu bir tılsım, nazar veya dekoratif olarak işlenmiştir. Yerel sanat yapıtlarından etkilenmiş Artuklu sikkelerinde kıyafet, saç ve başlıklarda Grek, Helenistik, Roma ve Bizans etkileri ağır basmakla birlikte, pek çok sikkedeki portrenin yüz özellikleri Türk tipi olarak tanımlanan "Ay yüzlü, badem gözlü" Uygur tipinde betimlenmiştir (Uykur, 2011, s. 170-198). Orta Asya Türk, İran, Irak ve Suriye bölgesi İslam sanatı öğeleri, Anadolu'da daha önce mevcut olan yerli Bizans ve Ermeni mirası ile karışmış, bunun yanı sıra yeni denemeler ile büyük yenilikler sunmuştur (Öney, 1992, s. 3).

1. Helenistik Dönem Tarzı Portreler

Ortaçağ'da Türk Beyliklerinin hükümdarları, yeni geldikleri Anadolu coğrafyasındaki mimari eserleri ve sikkeleri görmüşler, efsanelerini dinledikleri bu ünlü kişilerin portrelerinden esinlenerek kendi sikkelerini benzer şekilde kestirmişlerdir. Büyük İskender'in portresi gibi başta komutanların, bilge kişilerin ve mitolojik kahramanların portresi cesaret, zafer, bilgelikle bir tutulmuş ve sikkelerin üzerine basılmıştır (Şentürk, 2009, s. 103). Artuklu döneminde darbedilen sikkelerdeki Helenistik tarzındaki figürlere ilk defa Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'ın (1122-1152) sikkelerinde rastlamaktayız. Darp yeri ve tarihi bilinmeyen bu sikkelerde, Helenistik dönem Suriye Seleukhos İmparatoru II. Seleukhos, I. Antiokhos, V. Antiokhos ve VII. Antiokhos'un sikkelerindeki figürlerin paralellerini görmekteyiz. Sağa doğru yalnızca başlarıyla, profilden, diademli olarak tasvir edilen büst şeklindeki figürler, ön örneklerine yaklaşacak oranda başarılı işlenmiştir (Özme, 2006, s. 566).

1. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Necmeddin Alpi dönemine ait sikkede sağa dönük yüz hatları belirgin uzun saçlı büst (Res. 1-2) Helenistik Dönem sikkelerine özellikle Makedon sikkelerine çokça benzemektedir (Res. 3) (British Museum, 2023).

Res. 1-2: Necmeddin Alpi'nin Sikkesinde Portre
(Van Müzesi Env. No: 33.397.76, 28 mm., 11.7 gr.)

Res. 3: Makedon Sikkesi
(British Museum, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 22; Şentürk, 2006: No. 15937

2. Tip: Zengilerin Cizre hükümdarı Muizzüddin Sencerşah'ın Hicri 584 tarihinde basmış olduğu sikkede, 4/3 cepheden verilmiş badem gözlü, uzun saçlı portrede, Helenistik Dönem etkisi görülmektedir (Res. 4-5). Bu tip figürlerde gözler Orta Asya tipi olmasına karşın büst şeklinde verilen başın yanlara doğru dağınık saçları Helenistik Dönem etkisi taşımaktadır. Kutbeddin Mevdud, Seyfeddin 2. Gazi ve Nasıreddin Mahmud'un basmış oldukları sikkelerde de benzer portreler

bulunmaktadır. Helenistik Dönem sikkeleri üzerinde, güneş tanrısı Helios (Res. 6) veya Apollon'un saçları yanlara doğru dağınık şekilde resmedilmiştir (Coin Archives, 2023).

Res. 4-5: Muizzüddin Sencerşah'ın Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 32.4.74, 28 mm., 14.8 gr.)

Res. 6: Rodos Sikkesinde Helios
(Coin Archives, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 91; Şentürk, 2006: No. 15848

2. Sasani Tarzı Portre

Oleg Grabar, İslam Sanatının Gelişimi isimli kitabında, Şam Emevi Camii'nde resmedilen Bizans evleri ve Sasani tacının, İslam'ın egemenlik alanının genişliğini temsil ettiğini savunmuştur. Farklı ulusların sembollerini bir arada kullanmak devletin prestijini yükseltmekteydi (Sivrioğlu, 2014, s. 1-21).

Kutbeddin 2. Sökmen'in Hasankeyf ve Amid Artukluları döneminde darp ettiği başında taç olan sakallı portre (Res. 7-8), Sasani sikkelerinde görülen imparator portreleriyle benzerlik göstermektedir (Res. 9) (smarthistory, 2023).

Res. 7-8: Kutbeddin 2. Sökmen'in Sikkesinde Portre
(Van Müzesi Env. No: 33.425.76, 29 mm., 12.8 gr.)

Res. 9: Sasani Sikkesi
(smarthistory, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 11; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1207; Şentürk, 2006: No. 15906

3. Roma Tarzı Portre ve Figürler

Anadolu'da, klasik dönem Yunan şehir devletlerinde ve Roma döneminde basılmış sikkelerin üzerinde yer alan yüksek rölyefli hükümdar portre ve büstleri çok sonra Orta Çağ'da Anadolu'da yaşayacak olan Orta Asya'dan göçerek gelen Türkmen Beylikleri tarafından da kullanılmıştır (Aşan, 2022, s. 782).

1. Tip: Hasankeyf ve Amid Artuklularından Kutbeddin 2. Sökmen'in darp yeri bilinmeyen Hicri 584 tarihli sikkesinde, aksi yöne bakan başları diademli ve uzun saçlı profilden iki portre tasvir edilmiştir (Res. 10). Detaylı bir işçilik yansıtmayan bu figürlerin ayrı ayrı mı yoksa tek gövdeye mi sahip oldukları anlaşılamamaktadır. Bu tipin benzer bir örneğine Roma Dönemi'nde Augustus-Agrippa (Res. 11) ile Octavian-Caesar sikkelerinde rastlanır (Özme, 2006, s. 568; Collectors Society, 2023).

Res. 10: Kutbeddin 2. Sökmen'in Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 1.133.79, 32 mm., 12.9 gr.)

Res. 11: Roma Augustus-Agrippa Sikkesi
(Collectors Society, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 12; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1208; Şentürk, 2006: No. 15909

2. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Hüsameddin Yolukaslan'ın darp yeri ve tarihi bilinmeyen sikkesinin ön yüzünde sola doğru profilden tasvir edilen figür ve bu figürün sol tarafında cepheden daha küçük tasvir edilmiş başka bir figür yer alır (Res. 12-13). Benzer bir düzenlemeye, Roma döneminde Caracalla ve Geta'nın sikkelerinde (Res. 14) rastlanmaktadır (Numis Bids, 2023). Bizans İmparatoru II. Constans'ın sikkelerinde imparator ile birlikte IV. Constantine yan yana verilmiştir. Soldaki figürün taçlı olması ve pelerin giymesi bakımından Hüsameddin Yolukaslan'ın sikkesiyle benzerlik göstermektedir (Biber, 1996, s. 67).

Res. 12-13: Hüsameddin Yolukaslan'ın Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 41.541.76, 31 mm., 12 gr.)

Res. 14: Caracalla ve Geta Sikkesi
(Numis Bids, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 31; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1224; Şentürk, 2006: No. 15973

3. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarıslan döneminde basılmış sikkedeki sağa dönük portre Roma imparatoru Augustus'un sikkelerine benzemektedir (Res. 15-16). Bedreddin Lülü dönemine ait, inci dizili kare çerçeve içerisinde sola dönük diademli portre (Res. 17) Roma imparator portreleri tarzındadır.

Res. 15-16: Nasıreddin Artıkarıslan'ın Sikkesi

Res. 17: Bedreddin Lülü'nün Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 2004/3573, 28 mm., 13.3 gr.)(Van Müzesi Env.No: 2004/3574, 26 mm.,7.2 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 47-78; Şentürk, 2006: No. 16054-15787

Anadolu'da, Mezopotamya'da ve neredeyse bütün dünyada neolitik çağdan bu yana hayatın zor olduğu ilkel şartlarda, göçlerde, savaşlarda ve ticaretle, insanların hayatını kolaylaştıran at, insanoğlunun en yakın dostu olmuştur. Bu yüzden at, evrensel bir hayvan olup sanat eserlerinde en çok kullanılan hayvan imgesi olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Yunan, Roma ve Bizans paralarında da at ve süvari imgesi çok sık işlenmiştir. At, Türkler için hem kutsal hem de onların en yakın varlıklarıydı. İslamiyet'ten önceki dönemde, Orta Asya'da sahibi öldüğünde atını da kimi zaman yanında gömerlerdi (Şentürk, 2006, s. 69). Gıyaseddin Keyhüsrev hem dirhem hem de bakır sikkelerinde döneminde çok rağbet gören süvari figürleri kullanmıştır (Parlar, 2001, s. 14-16). Atlı binicinin sikkelerde kullanımı Helenistik Dönem ile Roma İmparatorluğu'nda görülmektedir. Özellikle Makedon sikkelerinde atlı binici kompozisyonu çok fazla kullanılmıştır.

4. Tip: Ahlatşahlar hükümdarı Seyfeddin Beytimur döneminde basılmış olan sikkede hörgüçlü, kalın boyunlu, başını aşağıya doğru eğmiş olan figür at veya inek olarak yorumlanmaktadır. Figürün boynuzunun bulunuyor olması inek olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu figür yavru bir hayvanı emzirir şekilde tasvir edilmiştir. Emzirilen hayvanın arka ayakları üzerinde oturur vaziyette olması ve ön ayaklarının yukarı doğru verilmiş olması, yani emme duruş şekli yavru buzağıdan ziyade kurt yavrusu olma olasılığını akla getirmektedir (Res. 18). Seyfeddin Beytimur'un sikkesinde görülen bu tasvir Roma sikkelerinde görülen Romus ve Rümülüs tasvirini anımsatmaktadır (Res. 19) (Coin Archives, 2023). Efsaneye göre, bir dişi kurt tarafından emzirilip büyütülen Romus ve Romulus kardeşler Roma'yı kurmuştur (Dikici 2001, s. 252).

Res. 18: Seyfeddin Beytimur'un Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 35.36.76, 25 mm., 9.3 gr.)

Res. 19: Roma Sikkesi Romus ve Rümülüs
(Coin Archives, 2023)

Referans: Artuk ve Artuk, 1971: No. 1299; Şentürk, 2006: No. 16202

4. Bizans Tarzı Portre ve Figürler

Bizans İmparatorluğu yüzyıllar boyunca, Ortaçağ Avrupası ile İslam dünyası arasında yer almış ve büyük bir medeniyet merkezi olmuştur. Bu nedenle Bizans sikkeleri komşuları ve ardıllarının ilk para birimlerine modellik etmiştir (Erdoğan ve Menteşe, 2015, s. 41). Müslüman devletlerin Bizans taklidi sikke kullanımını tetikleyen olayın Antakya, Urfa, Kudüs gibi kentlerde kurulan Haçlı devletleri ile kurulan ticari ilişkiler ve kültürel etkileşimlerdir (Uykur, 2010).

Anadolu'ya göç ederek yerleşen Türk devletlerinin hükümdarları yeni geldikleri coğrafyada bulunan Bizanslılarla ticari ve idari ilişkilerinden dolayı, onların sikkelerinde bulunan dini sembolleri kendi sikkelerine bastıkları gibi, Hıristiyanlığın ilk yıllarına ait bir hükümdar portresini de Türkmen sikkelerine basmışlardır. Başta Artuklular ve Atabeyler Bizans tipi tahtında oturan Hz. İsa, kutsal haç giyme sahnesi ve haç betimlemelerini sikkelerinde kullanmışlardır (Şentürk, 2006, s. 123).

1. Tip: Fahreddin Karaarslan tarafından Hasankeyf ve Amid Artukluları döneminde basılmış olan sikkede, başındaki tacın püskülleri iki yana sarkmış ve üzerinde khyams benzeri bir giysi olan portre bulunmaktadır (Res. 20-21). Fahrettin Karaarslan bu sikkesinde Bizans sikkelerinde sıkça karşılaşılan imparator portrelerini örnek almıştır (Res. 22).

Res. 20-21: Fahreddin Karaarslan'ın Sikkesi

Res. 22: Bizans Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 4.331.78, 29 mm., 10.4 gr.) (Van Müzesi Env. No: 2003/1418, 25 mm., 6.8 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 5; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1199; Şentürk, 2006: No. 15886

2. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Necmeddin Alpi'nin sikkesinde Hz. Meryem, sağ elini karşısında ayakta duran krala uzatarak onu takdis etmektedir (Res. 23-24). Bu kompozisyon Bizans imparatoru 3. Romanus dönemine ait sikkeden örnek alınmıştır (Res. 25) (Numis Bids, 2023).

Res. 23-24: Necmeddin Alpi'nin Sikkesindeki Tasvir

Res. 25: 3. Romanus Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 5.3.72, 37 mm., 14.7 gr.)

(Numis Bids, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 23; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1219; Şentürk, 2006: No. 15938

3. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Kutbeddin 2. İlgazi'nin bastırıldığı ortasında kare çerçeve içinde başı sağa dönük ve yukarıya kalkık diademli portrenin bulunduğu sikkenin (Res. 26-27) benzer uygulaması Bizans imparatoru 1. Constantin sikkesinde görülmektedir (Res. 28) (NumisBids, 2023).

Res. 26-27: Kutbeddin 2. İlgazi'nin Sikkesi

Res. 28: 1. Constantin Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 2004/3568, 30 mm., 10.3 gr.)

(NumisBids, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 28; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1222; Şentürk, 2006: No. 15957

4. Tip: Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah tarafından basılan sikkelerde üzerinde binici bulunan ve hareket halinde verilmiş at figürleri bulunmaktadır (Res. 29). Bu sikkelerde görülen binici tasvirinin elinde bulunan alem ve başının etrafındaki hale Bizans etkisinin yansımasıdır. Tokat Meliki 1. Keykubad'ın sikkesinde at üzerinde başının çevresinde hale olan süvarinin, panteri mızraklaması tasvir edilmiştir (Res. 30).

Hıristiyan Tasvir Sanatı'ndaki atlı aziz tasvirlerinin, Antik Dönem'e ait atlı kahraman tasvirleri geleneğinin bir devamı olduğu kabul edilir. Genel anlamda bütün atlı aziz tasvirleri, form ve işlev açısından Hellenizmin yayıldığı tüm doğu eyaletlerinde yerleşen eski Yunan geleneğindeki atlı Heros figüründen köken almıştır (Aydın, 2011, s. 376). Hristiyanlık ve Bizans sanatında görülen atlı aziz tasvirlerinde azizler yılanı, panteri veya ejderhayı mızraklarken tasvir edilmektedir. Tokat Meliki 1. Keykubad'ın sikkesi Bizans sanatında görülen atlı aziz tasvirleri ile benzeşmektedir.

Res. 29: 2. Süleyman Şah'ın Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 4.368.78, 28 mm., 5.7 gr.)

Res. 30: Tokat Meliki 1. Keykubad'ın Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 58.2.75, 30 mm., 7.3 gr.)

Referans: Artuk ve Artuk, 1971: No. 1074-1092; Şentürk, 2006: No. 8372

Melekler insan türünden farklı olarak ve ayrı bir cevherden yaratılmış, duyu organlarıyla algılanmayan varlıklardır. Bu zikredilen hususlar, her üç dinin de inançları içerisinde yer alan akidelerdir (Serdar, 2008, s. 228). İslam sanatında özellikle taş üzerine az rastlanan melek tasvirlerinin, kenti koruma amaçlı yapıldığı önerilmektedir. Hıristiyan inancında meleklerin şehir ile ulusları korudukları kabul edilmektedir. Hıristiyan inancından esinlenen bu meleklerin kanatlı Nike kabartması ile benzerliği dikkate alınarak, Bizans örneklerinden etkilendiğini söylemek mümkündür (Tekinalp, 2006, s. 50). Pagan geleneğinde kültürel amaçlı olmaktan çok, politik amaçlarla sıkça kullanılan kanatlı Viktoria tiplemesinin kullanımı Anastasius'un sikkelerinde devam eder. Viktoria figürü aslında değişmeden 2. Iustinianus sikkelerinde ara sıra görülse de artık, bu figür Melek tasviri olarak algılanmaktadır (Gökalp, 2007, s. 110). Melek figürü ilk olarak 1. Iustinus dönemi soliduslarda görülmektedir. Bu soliduslarda profilden tasvir edilen Victoria'nın yerini cepheden tasvir eden melek figürü almıştır (Erdoğan ve Menteşe, 2015, s. 86).

5. Tip: Hasankeyf ve Amid Artukluları hükümdarı Nureddin Muhammed'in tahta oturan tasvirinin iki yanında kanatlı melekler bulunmaktadır (Res. 31). Bizans imparatoru 2. Theodosius'un sikkesinde Victoria figürü görülmektedir (Res. 32) (Numista, 2023).

Res. 31: Artuklu Sikkesinde Melek
(Van Müzesi Env. No: 28.5.75, 29 mm., 11.6 gr.)

Res. 32: 2. Theodosius'un Sikkesinde Victoria
(Numista, 2023)

Referans: Butak, 1947: No. 9; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1205; Şentürk, 2006: No. 15903

6. Tip: Zengi hükümdarları Kutbeddin Mevdud (Res. 33) ve Nasıreddin Mahmud (Res. 34-35) dönemlerine ait bazı sikkelerde aslan gövdeli küçük melek figürleri sikkenin üzerinde hükümdarla birlikte yer almaktadır. Bu figürleri Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde görülen eros, nike ve victory figürlerinden esinlenerek ortaya çıkan sentezler olarak görebiliriz.

Res. 33: Kutbeddin Mevdud'un Sikkesi

Res. 34-35: Nasıreddin Mahmud'un Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 32.2.74, 29 mm., 11.6 gr.) (Van Müzesi Env. No: 2004/3567, 30 mm., 13.4 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 70-77; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1250-1260; Şentürk, 2006: No. 15684-15737

7. Tip: Hasankeyf ve Amid Artukluları hükümdarı Nureddin Muhammed dönemine ait sikkede kanatlarından biri aşağı diğeri yukarı doğru bakan ve başında hale olan melek tasviri görülmektedir (Res. 36-37). Melek tasvirinin başının çevresinde bulunan hale ve bir kanadının yere diğeri kanadının havaya doğru bakması Bizans sanatının etkisinden kaynaklanmaktadır.

Res. 36-37: Nureddin Muhammed'in Sikkesinde Melek Tasviri

(Van Müzesi Env. No: 40.12.75, 30 mm., 15.1 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 8; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1204; Şentürk, 2006: No. 15900

5. Asya Tarzı Portre ve Figürler

Artuklu sikkelerinin bazılarında Türk tipi olarak tanımladığımız Uygur tipinde ay yüzlü badem gözlü insan yüzü betimlerini görmekteyiz. Bunları Orta Asya Türk tipi olarak sınıflandırabiliriz. Bu sınıfta yer alan sikkelerdeki figürlerin yüzleri Orta Asya tipi olduğu halde, saçlarında ve başlıklarının bazılarında Helenistik sanattan esinlenmeler olduğu da gözlemlenmektedir. Sikke, devlet tarafından basıldığı ve üzerindeki yazı ve figürlerin devleti temsil ettiği düşünülünce, betimin tamamen hükümdarın simgesi olduğu sonucuna varılabilir. Bu nedenle, yüzlerdeki ifade, hükümdarın gücünü, savaşçılığını ve iradesini yansıtır (Şentürk, 2006, s. 11).

1. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Hüsameddin Yolukarslan'ın bastırılmış olduğu sikkede cepheden verilmiş, saçları dik ve başının iki yanından aşağıya sarkık, üzerindeki dalgalı giysi önden bir düğme ile tutturulmuş portrede, (Res. 38-39) khyams benzeri giysi Bizans etkisini taşıyan badem gözler Asya tipindedir.

2. Tip: Zengi hükümdarları Kutbeddin Mevdu'dun H. 556 tarihli sikkesinde, Seyfeddin 2. Gazi'nin sikkelerinde, Muizzüddin Sencerşah'ın H. 584 tarihli sikkesinde ve Nasıreddin Mahmud'un sikkesinde (Res. 40), 4/3 cepheden verilmiş uzun saçlı portrelerin gözleri, Asya badem göz tipindedir.

Res. 38-39: Hüsameddin Yolukarlan'ın Sikkesi (Van Müzesi Env. No: 52.2.75, 32 mm., 11.5 gr.) Res. 40: Nasıreddin Mahmud'un Sikkesi (Van Müzesi Env. No: 2004/3567, 30 mm., 13.4 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 32; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1225; Şentürk, 2006: No. 15979

Bağdaş kuran figürlere İslam ikonografisinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bağdaş kuran figür örneklerinden birini de 915-922 tarihli Van Akdamar Kutsal Haç Kilisesi'nde görmekteyiz (Res. 41).

Res. 41: Akdamar Kilisesi Bağdaş Kuran Figür (Van Müzesi Müdürlüğü Arşivi)

3. Tip: Bağdaş kurarak oturan figür hükümdarı veya dönemin önemli bir şahsiyetini tasvir etmektedir. Mardin Artukluları hükümdarı Hüsameddin Yolukarlan'ın H.596 tarihli sikkesinde bağdaş kurarak oturan tasvirin sağ elindeki kılıç başının arka tarafından sağa doğru uzanmakta ve sol elinde kesik bir baş tutmaktadır (Res. 42).

Hüsameddin Yolukarlan'ın sikkesindeki bağdaş kurmuş bir elinde miğferli kesik bir baş, diğerinde kılıç taşıyan savaş ve savaşçı imgelerinin sembolü olan Mars gezegeni ile ilişkilidir (Uykur, 2010, s. 413).

5. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarlan'ın taht üzerinde bağdaş kurarak oturduğu ve elinde tuttuğu küre, hükümdarlığın ve hâkimiyetin göstergesidir (Res. 43).

Res. 42: Hüsameddin Yolukarslan'ın Sikkesi Res. 43: Nasıreddin Artıkarslan'ın Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 30.643.76, 30 mm.,11.3 gr.) (Van Müzesi Env. No: 2003/1115,27 mm., 8.6 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 36-54; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1227-1235; Şentürk, 2006: No. 15995-16067

Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıkları ile Mısır ve Hindistan'da Güneş ve Ay'ın hareketiyle oluşan gündüz ve gece, soğuk ve sıcak yılların, mevsimlerin, ayların ve günlerin oluşması gibi insan yaşamını etkileyen doğa olaylarının Güneş ve Ay'dan geldiği inancıyla Güneş ve Ay insanlar tarafından tanrılaştırılmıştır. Klasik Yunan ve Roma mitolojisinde de ışığını güneşten alan gezegenler tanrılaştırılmış ve mitolojik kahramanlara onların isimleri verilmiştir. Orta Asya Türk topluluklarında gök tanrı inancı ve daha sonra kabul ettikleri Mani inancında, Güneş ve Ay'a sembolik anlamlar yüklenerek kutsallaştırılmıştır. Güneş dişi, Ay erkek; gündüz sıcak, gece soğuk olması nedeniyle de Güneş sıcaklık, Ay soğukluğu simgelemiştir (Şentürk, 2009b, s. 29-30).

5. Tip: Zengi Musul hükümdarı İzzeddin 1. Mesud'un H. 585 yılında bastırmış olduğu sikkenin ön yüzünde, cepheden verilmiş tasvir bağdaş kurmuş ve iki eliyle hilal tutmaktadır (Res. 44-45). Ay ve yıldız tasvirlerinin Sasani ve Part sikkelerinde kullanımları çok yaygındır. Orta Çağ Türk İslam sikkelerinde kullanılan hilal, yıldız ve güneş gibi tasvirler Sasani etkisinden kaynaklanmaktadır.

6. Tip: Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin 2. Gazi'nin sikkelerinin ön yüzünde, cepheden verilmiş yuvarlak insan yüzünün çevresindeki bordür güneşi ifade etmektedir (Res. 46).

Res. 44-45: İzzeddin 1. Mesud'un Sikkesi Res. 46: Necmeddin 2. Gazi'nin Sikkesi
(Van Müzesi Env. No: 2004/3565, 27 mm., 13 gr.) (Van Müzesi Env. No: 4.26.76, 22 mm., 3 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 75-66; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1254-1247; Şentürk, 2006: No. 15722

Birçok mitolojide hayvanların en güçlüsü ve bundan ötürü de kralı sayılan aslan, güçlülük, yüreklilik ve güneşin simgesi olarak tanrılık özelliği de kazanmıştır (Armutak, 2002, s. 411-427). Aslan, Urartu savaş kalkanları ve küçük sanat eserlerinde, Frigya kaya anıtlarında, Lydia sikkelerinde, mimarinin içindeki ve dışındaki bezemelerde kullanılmıştır. Aslanın, mezar yapılarında koruyucu olarak heykeli yapılmıştır. İki büyük çağdaş uygarlık olan Mısır ve Hititlerin aslanlı kapıları meşhurdur (Şentürk, 2009, s. 81). Anadolu'da görülen aslan motifi Yakınoğu'nun çok eski geleneklerine dayanır. Simge ve üslup olarak daha çok Sasani geleneklerinden İslam'a geçmiş bir motiftir (Kuban, 2004, s.

126). Aslan ongunu Türklere Budizm yoluyla gelmiştir. Aslan unvanı ve aslanlı taht hükümdarlara özgüdür. Uygur sanatında yırtıcı hayvan postu giymiş figürler, Helenistik sikkelerde görülen ve hükümdar simgesi olan aslan postu giymiş Herakles'in taklidi sayılır (Esin, 2001, s. 140).

7. Tip: Hasankeyf ve Amid Artukluları hükümdarı Nasıreddin Mahmud tarafından bastırılmış sikke (Res. 47) ile Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarıslan tarafından bastırılan sikkedeki (Res. 48) aslan üzerindeki savaşçı figürleri güce hükmeden hükümdarı tasvir etmektedir. Sikkelerde görülen aslan tasvirini Aslan Burcu ile de ilişkilendirilebiliriz.

Res. 47: Nasıreddin Mahmud'un Sikkesi

Res. 48: Nasıreddin Artıkarıslan'ın Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 33.371.76, 30 mm., 8 gr.)

(Van Müzesi Env. No: 17.24.76, 28 mm., 9.5 gr.)

Referans: Butak, 1947: No.16 -43

Mitra, Arilerin asırlarca inandıkları Güneş ışığı ile ilişkilendirilmiş bir tanrıdır. Arilerin göçlerinden sonra ortaya çıkan Hint ve İran Arilerinde de bu inanış devam etmiştir. Hem Hindistan hem de İran'da Güneş'le, Güneşin ışığıyla ilişkilendirilen bir tanrı olan Mitra, İran mitolojisinde Hurşid olarak isimlendirilmiştir (Kızıl, 2013, s. 26-34). Şir Farsça aslan anlamına gelmektedir. Aslan ve güneş'in birlikte kullanıldığı kompozisyonlara bu yüzden Şir-i Hurşit denmektedir.

2. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin en dikkat çekici sikkeleri kuşkusuz İslamiyet'ten önce İran'da görülen aslan-güneş (Şir-i Hurşid) tasvirli kompozisyonun Anadolu'da ilk olarak kullanılmış olmasıdır (Res. 49-50). Şir-i Hurşid kompozisyonlu sikkeler ilk kez Konya ve Sivas'ta darp edilmeye başlamış ve Hicri 638 ve 641 tarihleri arasında kesintisiz olarak çok çeşitli tiplerde üretilmişlerdir (Teoman, 2018, s. 56).

Res. 49: 2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sikkesi

Res. 50: 2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 2014/8677, 21 mm., 2.9 gr.)(Van Müzesi Env. No: 2015/9303, 21 mm., 2.9 gr.)

Referans: Artuk ve Artuk, 1971: No. 1115; Şentürk, 2006: No. 8872

Çin mitolojisinde çok sık rastlanan ejderha, pek çok tür hayvanın garip bir karışımı olarak bir devenin başına, bir erkek geyiğin boynuzlarına, bir canavarın gözlerine, bir ineğin kulaklarına, bir yılanın boynuna, bir midyenin göbeğine, bir sazan balığının pullarına, bir kartalın pençelerine ve bir kaplanın ayaklarına sahiptir. Ejderha yağmurun ve suyun efendisi, gök gürültüsünün tanrısı ya da yağmurun ve suyun tanrısı olarak anılırlar. Ejder motifi Türk sanatında da Hint ve Çin sanatı kadar yaygındır. Türk mitolojisinde büyük yılan biçimli olarak betimlenen ejderler, üçten yediye kadar değişen sayıda başları bulunmaktadır (Armutak, 2002, s. 411-427). Ejder Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş efsanevi yaratık, Ön Asya

kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflayarak kötülüğün simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 136-137)

At vücutlu, belden yukarısı sakallı bir erkek olarak devam eden kentavros yaban gücü temsil etmekteyken, İslam sanatında vücut bir yırtıcı hayvana (aslan) dönüşür, bir kanat eklenir, kuyruk bir ejder başıyla son bulur. Gövdenin insan şeklindeki üst kısmı yay çekmektedir. Bu şekliyle figür yay burcu'nun simgesidir. Klasik kültürdeki Sagittarius (Yay Burcu) İslâm kültüründe Kavs (Yay) Burcuna dönüşmektedir (Mülayim, 1999, s. 160). W.Hartner kentuar-adam betimlemesinin arka planında Sümer mitolojisindeki Gılgamiş Destanına kadar uzanan bağlantılar olabileceğini belirtir ki Gılgamiş destanında geçen akrep adam tiplemesinin alt versiyonu olarak tanımlar (Çaycı, 2000, s. 129).

Anadolu Orta Çağ mimari eserlerinde ve el sanatlarında birbirine dolanmış, karşılıklı duran, aslanın kuyruğundan çıkan değişik formlarda ejder figürleri görülmektedir. Cizre Ulu Camii Tokmağı bilinen en önemli ejder figürü örneğidir (Res. 51) (Ne Nerede, 2023).

9. Tip: Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarıslan tarafından basılan sikkede gövdesi aslan, baş kısmı insan şeklinde verilmiş fantastik yaratık, geriye doğru bakmakta ve kuyruğundan çıkan ejdere ok atmaktadır (Res. 52-53). Bu kompozisyondaki ikiliden kentavros, İran, Hint ve Orta Doğu astrolojisinde Yay burcunun; kuyruğundan çıkan ejder ise, Cevzahir gezegeninin sembolüdür (Uykur, 2010, s. 430).

Res. 51: Cizre Ulu Caminin Ejder Tokmağı
(Ne Nerede, 2023)

Res. 52-53: Artuklu Sikkesi Kentuar Ejder
(Van Müzesi Env. No: 3.126.77, 24 mm., 7.4 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 42; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1232; Şentürk, 2006: No. 16037

Mısır ve İran geleneklerinde güneş tanrısı bir kartal olarak betimlenir. Kartallar şans sembolü olarak görülürler ve Zeus'a kurban edilirler. Kartal bazı durumlarda Zeus'un simgesidir ve onun gücünü, zekâsını ve kutsallığını simgeler. Romalılar kartallara "fırtına taşıyıcıları" adını vermiştir. Roma İmparatorluğunda hükümdarlar kartalı, güç ve otoritelerinin bir sembolü olarak görmüşlerdir. Bir imparator öldüğünde rahip, onun ruhunun ölüm sonrasında yeniden doğduğunu sembolize etmek için bir kartalı salıverir (Armutak, 2002, s. 411-427). Eski Anadolu uygarlıklarında çift başlı kartal gücü simgeliyordu. Köylerin ortasındaki meydanlara sütun dikilir, üstüne taştan ya da demirden yapılmış çift başlı kartal konurdu. Buna Efendi Kuş adı verilir. Yüce Tanrı'nın evi önündeki sütunla eşanlı tutulurdu. "Köyümüz (kabilemiz, soyumuz) üstünde kartal bulunan bu sütun gibi hem dimdik kalsın ne düşsün ne yaşlansın" demek istiyorlardı. Frazer'e göre Hitit kökenli çift başlı kartal simgesi ortaçağda Selçuklulara, Haçlı Seferleri'nde onlardan da Avrupalılara geçti (Alsan, 2005, s. 80).

Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmud (Res. 54-55) ile Zengi hükümdarı İmadeddin Zengi'nin (Res. 56-57) sikkesinde görülen çift başlı kartal devletin doğuya ve batıya hâkimiyetini simgelemektedir. Artuklu dönemine ait birçok mimari eser üzerinde de çift başlı kartal görülmektedir.

Res. 54-55: Artuklu Sikkesinde Çift Başlı Kartal

Res. 56-57: Zengi Sikkesi

(Van Müzesi Env. No: 34.9.76, 26 mm., 9.5 gr.) (Van Müzesi Env. No: 2004/3577, 23 mm., 6.5 gr.)

Referans: Butak, 1947: No. 14-86; Artuk ve Artuk, 1971: No. 1212-1284

Sonuç

Van Müzesinde bulunan Orta Çağ Figürlü Türk İslam Sikkesi içerisinde 29 adet örnek çalışmada kullanılmıştır. Bu örneklerden 4 tanesi Anadolu Selçuklu, 1 tanesi Ermenşahlar, 18 tanesi Artuklu, 5 tanesi Zengi, 1 tanesi ise Lulu dönemine tarihlenmektedir.

İlk Müslüman yöneticiler Sasani ve Bizans devletlerinin ekonomik, siyasal ve sosyal güçlerinin etkisi sebebiyle sikkelerin üzerinde değişik figürler bulunmasına rağmen Sasani ve Bizans paralarının kullanılmasında bir mahsur görmemişlerdir. Emevi Devleti ilk zamanlarda Sasani ve Bizans sikkelerini örnek alarak İslami sikkeler basmıştır. Ancak Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (680-705) devrinde yapılan reform ile birlikte yazının temel unsur olduğu bir üslup kazanmıştır. İslami sikkelerinin kuşkusuz en önemli özelliği Arap alfabesinin kullanıldığı yazıdır. Ancak Erken Dönem Türk İslam Devletlerinin sikkelerinde yazıyla birlikte figürler de görülmektedir.

Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi, Ermenşah ve Lulu dönemi sikkelerinde çokça figür kullanımı görülmektedir. Bu devletler Helenistik Dönem ile Roma, Bizans ve Sasani gibi devletlerin sikkelerini görebilmekteyiz. Bu sebeple sikkelerde kullanılan figürlerde bu devletlerin izleri görülebilmektedir. Özellikle Bizans sikkelerindeki tasvirlerin örnek alındığı Orta Çağ Türk İslam sikkeleri, önemli bir ticari paraya benzetilmek suretiyle ticari anlamda sikkelerin benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Mardin Artukluları hükümdarı Necmeddin Alpi dönemine ait sikkede sağa dönük yüz hatları belirgin uzun saçlı büst Helenistik Dönem sikkelerine benzemektedir. Kutbeddin 2. Sökmen'in Hasankeyf ve Amid Artukluları döneminde darp ettiği başında taç olan sakallı portre Sasani imparator portreleriyle benzerlik göstermektedir. Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarslan döneminde basılmış sikkedeki sağa dönük portre ve Bedreddin Lülü dönemine ait, inci dizili kare çerçeve içerisinde sola dönük diademli portre Roma imparator portreleri tarzındadır.

Kentavros ile ejder, çift başlı kartal ve melek gibi fantastik yaratıklar erken dönem Türk sikkelerinde görülen figürler arasındadır. Şir-i Hurşit denen aslan ile güneşin birlikte kullanıldığı kompozisyonu Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerinde görmekteyiz. Çin mitolojisine ait bir figür olan ejder ile Antik Çağ'ın kentavrosu Nasıreddin Artıkarslan tarafından basılan sikkede gövdesi aslan, kuyruğu ejderha olan bir kompozisyona dönüşmüştür. Eski Anadolu uygarlıklarının da kullandığı çift başlı kartal Artuklu hükümdarları Nasıreddin Mahmud ile Zengi hükümdarı İmadeddin Zengi'nin dönemi sikkelerinde hâkimiyetin bir sembolü olarak sikkelerde yerini almıştır. Yine Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde görülen Eros, Nice ve Victory gibi ikonografik anlamları da olan figürlerde sikkelerde kullanılmıştır.

Sikkeler üzerinde bulunan figürler birçok bilgi barındırması açısından oldukça önemlidir. Anadolu'da kurulan ilk Türk İslam Devletleri, dönemin ekonomik ve siyasi şartlarına göre hareket etmiş ve tasvirlerle karşı bir yasak koymamıştır. Helenistik Dönem ve Roma hükümdar portrelerinin örnek alınması İslam devletlerinin geçmişte yaşamış bu güçlü imparatorlukların bıraktığı mirası sahiplendikleri ve bekli de kendi hükümdarlıklarına meşruiyet kazandırmakta kullandıklarını var sayabiliriz. Ayrıca sikkeler üzerinde bulunan figürlerin taşıdığı anlam aracılığıyla ülkenin her köşesine hükümdarın mesajı iletilmekteydi.

Bu çalışmayla Van Müzesinde bulunan Orta Çağ Figürlü Türk İslam sikkeleri üzerindeki tasvirlerin kendinden önce yaşamış veya çağdaşı devletler ile olan etkileşimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili daha önce yayınlanmış birçok değerli çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda bir devlete ait sikkeler ele alınmıştır. Bu çalışmada ise Van Müzesi'nde bulunan ve büyük çoğunluğu daha önce yayınlanmamış beş farklı devletin figürlü sikkelerine fotoğrafları ve genel özellikleri ile birlikte yer verilmiştir. Ayrıca birkaç konu hakkında daha önce ileri sürülmemiş yeni görüşler ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Alsan, Ş. (2005). *Türk mimari süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı mitolojilerinde hayvan motifi. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28(2), 411-427.
- Artuk, İ., ve Artuk C. (1971-1974). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki İslami sikkeler kataloğu I-II*. Milli Eğitim Basımevi.
- Aşan, M. B. (2022). Artuklu Sikkeleri üzerinde figürler. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler (Ed.). *XVIII. Türk Tarih Kongresi Arkeoloji Roma ve Bizans Tarihi ve Medeniyeti Sanat Tarihi* 1. cild İçinde. (s. 777-790). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, A. (2011). Antik atlı herosların Hıristiyan atlı kahramanlara dönüşümüne bir örnek: Tarsus Müzesi'ndeki Aziz Georgios kabartması, *Olba*, XIX, 371-388.
- Biber, H. (1996). *Van Müzesinde bulunan figürlü Artuklu sikkeleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Butak, B. (1947). *XI. XII. ve XIII. yüzyıllarda resimli Türk paraları*. Pulhan Matbaası.
- Çalış, E. (2020). Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan Artuklu dönemine ait bir grup sikke. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 253-276.
- Çaycı, A. (2000). *Anadolu Selçuklu sanatında gezegen ve burç tasvirleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahatları*. Kabalıcı Yayınları.
- Dikici, A. (2001). Geleneklerin toplumdaki yeri ve önemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 251-258.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalıcı Yayınları.
- Erdoğan N., ve Menteşe H. (2015). *Doğu Roma sikkeleri*. Mardinsesi Basımevi.
- Gökalp, Z. D. (2007). *Yalvaç ve Isparta Arkeoloji Müzelerinde bulunan Bizans sikkeleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıl, H. (2013). Hint ve İran mitolojilerine göre Mitra. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (10), 26-41.
- Kuban, D. (2004). *Çağlar boyunca Türkiye sanatının anahatları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Maktal Canko, D. (2017). Sikkeler ışığında Bizans'ta imparatoriçe imgesi. *Art-Sanat Dergisi*, (10), 113-137.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin tanıkları, Ortaçağ Türk sanatında süsleme ve ikonografi*. Kaknüs Yayınları.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özme, A. (2006). *Sikke ve mühür sanatı. anadolu selçukluları ve beylikler dönemi uygarlığı*, 2. 566-571.
- Parlar, G. (2001). *Anadolu Selçuklu sikkelerinde yazı dışı figüratif öğeler*. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Parlar G. (2012). Orta Çağ'da Anadolu'da hüküm süren beyliklerin sikkelerinin karakteristik özellikleri. *38. ICANAS Sempozyumu Bildirileri*, V. 2481-2490.
- Serdar, M. (2008). Semavi dinlerde dört büyük melek. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 227-245.
- Sivrioğlu, U. T. (2014). Ortaçağ İslam sikkelerinde Helen, Roma-Bizans etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(2), 1-21.
- Şentürk, Ş. (2009). Ortaçağ Anadolu sikkelerinde simgeler ve çokkültürlülük. Ersel Topraktepe (Ed.). *Sikkeler Ne Anlatır? İçinde* (s. 9-12). Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, Ş. (2009). Güneş ve ay, kün ve ay. Ersel Topraktepe (Ed.). *Sikkeler Ne Anlatır? İçinde*, (s. 29-36). Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, O. (2009). Antik sikkeler ve simgeler. Ersel Topraktepe (Ed.). *Sikkeler Ne Anlatır? İçinde* (s. 13-28), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekinalp, V. M. (2006). Yerel geleneğin izleri. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici (Ed.). *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi, mimarlık ve sanat* 2. Cilt İçinde. (s. 45-53), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Teoman, B. (2018). Konya Darplı Anadolu Selçuklu sikkeleri. Abdulkadir Buluş ve Caner Arabacı (Ed.). *Konya Kitabı XVI* 1. Cilt İçinde. (s. 147-166), Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı.
- Tözen, İ. (1975). *Arap-Sasani paraları*. Yapı Kredi Bankası.
- Uykur, R. (2010). *Artuklu sikkelerinde yazı ve süsleme kompozisyonu*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uykur, R. (2011). Artuklu Türkmenlerinin sikkelerinde görülen iktidar ve güç sembolü hükümdar portreleri. *Erdem Dergisi*, 59, 170-198.

Uykur, R. (2018). El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin sikkeleri. *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIII, 23-43.

İnternet Kaynakları

British Museum, https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1919-0820-1, Son Erişim Tarihi: 21.12.2023

Coin Archives, <https://www.coinarchives.com/c2e7d475f1dcdd1693da13b17818c8c4/img/heritage/3099/image311180.jpg>, Son Erişim Tarihi: 12.12.2023

Coin Archives, <https://www.coinarchives.com/2416e666849011e4b291619ead3c15fb/img/roma/e1115/image011190.jpg>, Son Erişim Tarihi: 13.12.2023

Collectors Society, <https://coins.www.collectors-society.com/wcm/CoinView.aspx?sc=346958>, Son Erişim Tarihi: 12.12.2023

Ne Nerede, <https://www.nenerede.com.tr/ilan/cizre-ulu-cami-2/>, Son Erişim Tarihi: 12.12.2023

Numis Bids, <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=6672&lot=30071>, Son Erişim Tarihi: 12.12.2023

Numis Bids, <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=7454&lot=5039>, Son Erişim Tarihi: 13.12.2023

Numis Bids, <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2523&lot=269>, Son Erişim Tarihi: 13.12.2023

Numista, <https://en.numista.com/catalogue/pieces116666.html>, Son Erişim Tarihi: 13.12.2023

Smarthistory, <https://smarthistory.org/sasanian-art/>, Son Erişim Tarihi: 12.12.2023

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.